

Odorics Ferenc:

EGY ELBESZÉLÉSTIPUS LEIRÁSA
/Németh László novellái/

1. Bevezetés

1.1. Az irodalmi műalkotást mint a kommunikációs folyamatnak alárendelt egységet vizsgáljuk. Az irodalmi kommunikációt elsősorban a közlemény továbbításának feltételei, feladatai határozzák meg. Az irodalmi műalkotást funkcionális rendszernek tekintjük, amelyben a mű egyes elemeinek funkcióját az üzenet létrehozásában betöltött szerepük jelöli ki.

1.2. Az irodalmi mű egyes elemeit jeleknek tekintjük. Feltételezzük: a fonémáktól a mű egészéig minden egység jelként működik. Szemiotikai szemléletünknek megfelelően szintaktikai, szemantikai és pragmatikai szintjeit különböztetjük el a jelekből szerveződő irodalmi műveknek. A szintaktikai leírás során a jelek egymás közti viszonyát határozzuk meg. A jelek és jelentéseik relációját a szemantikai szinten fejezzük ki. A pragmatikai szint a jelek és a jelek használóinak kapcsolatait foglalja magában. /Morris 1938./

1.3. Az irodalmi műalkotás üzenete a szintaktikai és szemantikai szinteken alapuló pragmatikai síkon jön létre.

1.4. Az önnön egyediségükben létező művek nem elkülönült, nem egymástól független rendszerek. Feltételezzük, hogy az egyes egyedi műalkotásokban rögzíthetők olyan közös működési elvek, amelyek az író és az olvasó közti kommunikációt szabályozzák. Lehetségesnek tartjuk egy olyan műfajelmélet megalkotását, amely érvényesíti azt a szemléletet, mely a pragmatikai szintnek rendeli alá a szintaktikai és szemantikai összetevőket, és az üzenet /nem pszichológiai értelemben vett/ létrehozási módja alapján csoportosítja az egyes irodalmi jelenségeket.

1.5. Németh László mezőföldi novellái közül ötöt /Horváthné meghal /N₁/, A hajójegy /N₂/, A pajta előtt /N₃/,

A kurátor ítélkezik $/N_4/$, A kalap $/N_5//$ vizsgáltunk meg. Feltételezésünk, hogy az erre az öt novellára érvényes modell általánosabb érvényű és egy sajátos elbeszéléstípust reprezentál.

1.6. Elbeszélésnek tekintjük azokat az irodalmi műveket, amelyek üzenete egy individuális alannal rendelkező cselekvésstruktúra függvénye. A cselekvésstruktúrát állapotváltozások sorával jellemezhetjük, az állapotváltozásokat az individuális alanyok intencionált cselekvései hozzák létre. A kiinduló- és végállapotot összekötő állapotváltozást történetnek nevezzük. A vizsgált novellák sajátossága: történetüket egy konfliktus fejezi ki. A novellák üzenete e konfliktus létrejöttéből és megoldásából konstruálódik. A szintaktikai szinten a konfliktust két szereplő ellentétes intenciói alkotják. Ez az ellentét a szemantikai szinten értékkonfliktusként jelenik meg. Egyrészt az értékek küzdelme alkotja a művek üzenetét, másrészt ezek az értékek a pragmatikai szinten a cselekvésstruktúra alapján megfelelő minősítést kapnak. Dolgozatunkban megkíséreltük azokat a szintaktikai és szemantikai egységeket kijelölni, amelyek a pragmatikai szinten, így a mű üzenetében alapvető szerepet játszanak. /Vö. BERNÁTH 1978., KANYÓ 1978./

1.7. Kifejtésünket a Horváthné meghal című novella segítségével végezzük el. Általános, azaz mind az öt novellára érvényes, és fakultatív, azaz nem mind az öt novellára érvényes szabályszerűségeket fogalmazunk meg.

2. A szintaktikai szint

2.1. A szintaktikai szint meghatározása során az állapotváltozásokat absztrakt, nem interpretált narratív kategóriákra képezzük le. A szövegvilágbeli szereplők /cselekvő ágensek/ helyett a modellben a figurák terminust használjuk. A modellben még cselekvések, a cselekvések eredményei és a figurák releváns attribútumai szerepelnek, Kifejtésünk egyszerűsítése és áttekinthetősége céljából szimbólumokat vezetünk be. Ezért a továbbiakban a kiindulópontot A_1 , a végállapotot A_2 szimbólummal jelöljük.

2.2. Az N_1 A_1 állapota:

Horváthné halála után az örökség, azaz a Horváth-ház a testvérek között egyenlően fog eloszlani.

Egy szereplőre vonatkoztatva: Varga Péternek joga van az örökség egy részére igényt tartani.

A modellben kifejezve:

$$\underline{G \in A_1^x} \quad \underline{a/G/}$$

G: Az A_1 állapotot reprezentáló figura

a: G figura releváns attribútuma

Az N_1 A_2 állapota:

Az örökségre, azaz a Horváth-házra csak Horváth Sándor, Horváthné fia tarthat igényt.

Varga Péternek nincs joga az örökségre igényt tartani.

A modellben kifejezve:

$$\underline{G \in A_2} \quad \underline{\sim a/G/}$$

2.3. A művek szövegvilágait az A_1 állapotból az A_2 állapotba egy konfliktus, illetve e konfliktusnak /K/ megfelelő elemek /az ellentét létrejötte / K_1 /, az ellentét kibontakozása / K_2 /, az ellentét feloldása / K_3 // juttatják. A kifejtés során az alábbi /erre az öt novellára érvényes/ konfliktus-definícióval dolgozunk:

- /i/ a történetnek legalább két szereplője van
- /ii/ a történet - a két szereplőnek megfelelően - legalább két intenciót tartalmaz
- /iii/ az intenciók ellenkező előjellel ugyanarra a tényállásra irányulnak /un. "szándékolt tényállások"/
- /iv/ azt nevezzük konfliktusnak, ha a két intenció szándékolt tényállásai közül egyidejűleg csak az egyik valósítható meg, azaz a szándékolt tényállások egy t időpontban kizárják egymást

^x Az alázúzással jelölt elemek mind az öt novellára érvényes modell részei.

2.4. A történet vizsgálatát a konfliktus analizésére korlátozzuk, ugyanis a mű üzenete szempontjából a többi elem e konfliktusnak alárendelt.

Elsőként az ellentét létrejöttének feltételeit kutatjuk.

Horváthnének az a szándéka, hogy megszüntesse Varga jogát az örökségre, mivel fiának, Sándornak szánja örökségül az egész házat. Az öreg Horváth végrendelet nélkül halt meg, az egyetlen hivatalos szentesítés /a "pör" eredménye/ pedig Varga jogát rögzíti az örökség egy részére. Az A_1 állapot megszüntetése érdekében Horváthné asszonylányaival /köztük Vargánéval/ egy olyan irást akar aláíratni, amely egyedül Sándornak juttatná Horváthné halála után a házat. Ezzel szemben Varga meg akarja akadályozni, hogy a felesége aláírja ezt az irást.

A modellben kifejezve:

$$I_F/P/ \quad \text{és} \quad I_E/\sim P/$$

/i/ F: az A_1 állapot megváltoztatására törő figura
/Horváthné/

E: az A_1 állapot megőrzésére törő figura /Varga/

/ii/ I_F : F intenciója /Horváthné azt akarja, hogy.../

I_E : E intenciója /Varga azt akarja, hogy.../

/iii/ p: az I_F által szándékolt tényállás /az irást aláírták a lányok/

$\sim p$: az E által szándékolt tényállás /az irást nem írták alá a lányok/

/iv/ A mű világában nem létezik egy olyan t időpont, ahol a p és a $\sim p$ tényállás egyaránt fennáll.

Az /i/, /ii/, /iii/, /iv/ szimbólumok a konfliktus feltételeinek teljesülését jelzik.

A fentiekben a már létrejött intenciókat vizsgáltuk, ami lehetővé tette számunkra a konfliktus kialakulásának elemzését. Viszont az intenciók, mivel nem cselekvések /vö. CASTANEDA 1971., 1975./, nem feleltethetők meg egy cselekvésstruktúrának, így a konfliktus első szakaszának K_1 : az ellentét létrejötte/ sem. Ezért az intenciót létrehozó

cselekvést kell figyelembe vennünk, a szándékolást.

2.5. A konfliktus második egysége: az ellentét kibontakozása, amelyet F figura akciójával jellemezhetünk. Horváthné - szándéka megvalósítása érdekében - lányait /közük Vargánét/ megpróbálja befolyása alá vonni. Arra törekszik, hogy a lányok hajlandók legyenek aláírni az öröklés tárgyában döntő fontosságú irást, meg akarja győzni őket.

A modellben kifejezve:

q/FD/p

q: a befolyásolás cselekvése

D: akit befolyásol /Vargáné/

p: az a tényállás, amit D-nek el kell fogadnia /aláírás/

Megjegyzés: a modell bármely figurájának a mű szövegvilágában több szereplő feleltethető meg.
/BERNÁTH 1978., CSÜRI 1980./

Horváthné akciója sikeres. Győzelmét esküjének köszönheti, amellyel halott férje akaratára esküszik. "Hanem a házat Sándornak akarta. Az élő Istenre mondom, hogy annak akarta." Ez volt a végső érve lányaival szemben.

2.6. A konfliktus harmadik egysége: az ellentét feloldása, D akciójával jellemezhető:

A konfliktus megoldását a befolyásolás eredményeként létrejött cselekvés fejezi ki. Horváthné esküjének hatására a lányok aláírják a döntő fontosságú irást.

A konfliktus természetére vonatkozóan lényeges következtetéseket állapíthatunk meg. A konfliktus megoldásához szükséges egy szereplő, aki a konfliktust egy adott módon dönti el. Ezt a szereplőt kifejezhetjük, mint a konfliktus eldöntésére jogosult szereplőt /D/. Ettől nyilvánvalóvá válik a konfliktus második egységének jelentősége, Horváthné befolyásolás akciója. Ugyanis a Horváthné és Varga közti konfliktusból az a szereplő kerül ki győztesen, aki Vargánét jobban a befolyása alá tudja vonni.

Az ellentét feloldásának kifejezése a modellben:

r/D/

D: a döntésre jogosult figura /Vargáné/

r: a konfliktust eldöntő cselekvés /aláírás/

A szintaktikai szinten kell meghatároznunk F győzelmének feltételét: mi a feltétele annak, hogy F meg tudja győzni D-t? N_1 -ben Horváthné az esküjével, vallásosságával győzte meg a lányokat, nyerte meg a konfliktust. Vallásossága biztosította számára, hogy nagyobb befolyással rendelkezzen Vargáné fölöött Vargával szemben. A modellben az F figurát b attributummal kell ellátnunk:

b/F/

b: a konfliktus eldöntését előfeltételező kitüntetett attributum

2.7. A konfliktus egészének ismeretében az alábbi változtatást kell tennünk a modellben: a 2.4. pontban kifejtett F és E figurák meghatározását módosítjuk:

F: a konfliktusban győztes figura

E: a konfliktusban vesztes figura

2.8. A szintaktikai szintnek fentebb megállapított modellkomponensei bizonyos feltételek mellett megváltozhatnak, azaz bizonyos komponenst egy másik vált fel, illetve egy-egy komponens ki is maradhat a modellből. Ezeket a változásokat fakultatív, nem kötelező szabályokként fogalmazzuk meg. Ha megfelelő feltételeket állapítunk meg egy-egy fakultatív szabály esetén, a fakultatív szabályok a modell részeivé, modellkomponensekké válnak.

/i/ FAK Ha F és E között a konfliktus során nem jön létre verbális kommunikáció, akkor az ellentét feloldása konfliktusegységben E helyett M /mediátor/ szerepel.

Az N_1 -ben és az N_4 -ben működik /i/ FAK:

/ii/ FAK Ha D megegyezik F-fel, akkor a q /FD/p/ konfliktusegység az ellentét kibontakozása nem része a modellnek.

Az N_4 -ben és az N_5 -ben valósul meg /ii/ FAK.

N_4 -ben Kurátor /F/ egyben a konfliktus eldöntésére jogosult szereplő /D/ is. Önmagának kell eldöntenie, hogy milyen akcióba lépjen Savanyúval /E/ szemben, pontosabban, hogy Borbát lelkészt megakadályozza-e hivatásának teljesítésében. Kurátor szándéka és önmaga meggyőzése arról, hogy Borbátot meg kell akadályoznia, egyidőben történik, sőt ugyanazon tudati aktus, így értelmetlen a szintaktikai modellben külön egységként felvennünk a szándékolást és a meggyőzést.

/iii/ FAK q/FD/P// sikertelensége esetén:

a b attributummal közvetlenül nem F, hanem S rendelkezik, így g/FD/p// helyett H esemény időzi elő rD-t.

F-hez közvetetten kapcsolódik a b attributum, mivel az S fölötti befolyással F rendelkezik E-vel szemben.

Az N_3 -ban valósul meg /iii/ FAK, ahol S: Ilona, aki Jókutiné és Jókuti lánya. Jókutiné /F/ nem tudja meggyőzni Jókutit /E/ és /D/,^x Jókuti nem hajlandó visszatérni a családi házba. Jókuti elhatározását csak akkor változtatja meg, amikor lánya veszélybe kerül, azaz egy szál hálóingben kiáll az udvarra /H esemény/. Ilonka /S/ b attribútuma: lánya Jókutinak. Azért releváns ez az attributum, mivel Jókuti számára a lánya fontosabb, mint a felelőségével szembeni dac. Jókutiné /F/ közvetetten rendelkezik a b attributummal, ugyanis lánya és közte jó a kapcsolat, míg Jókuti és Ilonka között nem, tehát Jókutiné befolyással rendelkezik Ilonka fölött, Jókuti pedig nem.

2.9. Az előzőekben a történetből legfontosabb elemként a konfliktust emeltük ki. A konfliktus egy cselekvéssorként interpretálható, a konfliktus egyes szakaszai megfeleltethetők a cselekvésstruktúra egyes elemeivel.

K_1 : az ellentét létrejötte	—————→	szándékolás
K_2 : az ellentét kibontakozása	—————→	befolyásolás
K_3 : az ellentét feloldása	—————→	eldöntő cselekvés

Az egyes cselekvések eredményei a konfliktus egy-egy szakaszát zárják le.

Szándékolás: kialakult a két szembenálló intenció, ami az ellentét létrejöttének feltétele, így K_1 lezárult.

Befolyásolás: eredménye D belátása, ami a konfliktus megoldásának feltétele, ezzel a K_2 szakaszt felválthatja K_3 .

Eldöntő cselekvés: eredménye a döntés, amely F-et teszi a konfliktus győztesévé, így a konfliktus feloldódott, K_3 befejeződött /és létrejött A_2 /.

Miután a cselekvések értelme eredményük, így ezek a kategóriák /intenciók, belátás, döntés/ alapvetőek a szintaktikai szinten. Egyben megkaptuk a szintaktikai szinten azokat az elemeket, amelyek elemzése szemantikai szinten relevánsnak bizonyulhat.

3. Szemantikai szint

3.1. A szemantikai szinten a modell szempontjából alapvető szintaktikai kategóriákat /ld. fent/ interpretáljuk tematikus jegyekkel. Az intenciók szemantikai elemzésével arra keresünk választ, hogy a két konfliktusfigurához /F,E/ milyen tematikus jegyek kapcsolhatók.

3.2. A szintaktikai modell két, egymással ellentétes intenciót tartalmaz. Arra a kérdésre kell választ találnunk, hogy az egyes intenciók milyen konvenciórendszerekhez kapcsolódnak. A novellák szövegvilágaiban keresünk egy releváns C kontextust, s e kontextusban meghatározzuk az egyes intenciók legitimitását. F és E jelenlegi kontextusai nem alkalmasak erre, hisz egy intenció nyilvánvalóan legitim saját konvenciórendszerében. Feltételünk még, hogy olyan C-t kell kiválasztanunk, ahol a vizsgálandó intenciók minősítésekor kizárjuk a "legitimitás értelmetlen" tematikus jegy előfordulásának lehetőségét. N_1 -ban ennek megfelelően felvesszük az A_0 állapot kontextusát, ahol a "regula még bontatlan volt", Horváthné tekintélye és hatalma birtokában volt. Castañeda /1975/ cselekvéslogikai elmélete szerint egy intenció legitimitását egy adott C kontextusban a következőképpen határozhatjuk meg:

- /i/ a "Q szándékolja Z-t" általános sémájú intenciót át kell alakítani a "Q tegye Z-t" általános sémájú előírássá /P/
- /ii/ ennek a /P/ előírásnak a legitimitását több feltételhez köti Castaneda, vizsgálódásunk számára elegendő az első feltételt figyelembe venni, ugyanis ez mindegyik novella esetén teljesül
- /iii/ a legitimitás feltétele: az intenciónak megfelelő /P/ előírás akkor legitim a C kontextusban, ha a C kontextus teljes leírása magában foglalja az előírásnak megfelelő propozíciót /állítást/ /M/

Horváthné vissza akarja szerezni tekintélyét, hatalmát. Ennek az intenciónak megfelelő előírás: Horváthné szerezze vissza tekintélyét, hatalmát. Az előírásnak megfelelő propozíció /M/: Horváthné tekintéllyel és hatalommal rendelkezik. Az A_0 állapot /mint C kontextus/ teljes leírásának része az a tény /T/, hogy Horváthnének tekintélye és hatalma van. A T tény és az M propozíció között ekvivalencia /azonosság/ van, így A_0 teljes leírása magában foglalja az $I_F/p/$ intencióból levezetett M propozíciót. Így az $I_G/p/$ intenció legitim az A_0 -ban. Miután Varga Sándor intenciója ellentétes Horváthné intenciójával, így belátható az $I_E/\sim p/$ intenció illegitim volta A_0 -ban. A műnek egy absztrakt szinten megfogalmazott üzenete szempontjából elhanyagolható, hogy az intenciók közül melyik legitim ill. illegitim, az a döntő, hogy a két intenció ellentétes legitimitással rendelkezzen. A modellben kifejezve:

$$\frac{\sim /I_F//}{\sim /I_E//}$$

: az intenció A_0 -beli legitim minősítése

3.4. A következő, szintaktikai komponens kínálta, szemantikailag elemzendő kategória a belátás, F "befolyásolás" akciójának eredménye. Mint fentebb megállapítottuk, F akciójának sikerességét a "b" attribútum teszi lehetővé. N_1 -ben ez Horváthné vallásossága. Esküjével - vallásossá-

gával - éri el, hogy a lányok "szűkebb családjuk" érdekei fölé helyezték anyjuk kívánságát, inkább a férjükkal való újabb veszekedést, szembenállást vállalják. Ez nyilvánvalóan Horváthné fölényét fejezi ki Vargával szemben. A modellben a "b" attributumot szemantikailag kifejezve: b/F/ b: F fölénye E-vel szemben.

3.5. A befolyásolás eredményét, a belátást, D attitűdváltásaként jellemezhetjük. D-nek egy olyan mentális állapotváltozása jön létre, amely az $I_F/p/$ intenció megvalósítását teszi lehetővé. N_1 esetén a lányok a kiindulóállapotban nem preferálják anyjuk szándékát, értékeit /hatalom, tekintély/ nem fogadják el. De nem preferálják férjüket, vagyis Vargáné nem preferálja férje értékét /pénz/ sem. Ez a mentális állapot nem teszi lehetővé egyik konfliktusszeplő győzelmét sem. A "befolyásolás" során Horváthné fokozatosan "áthangolta" lányait, emlékezetükbe idézte a Horváth-család fénykorát, azt az időszakot, amikor ő még ereje teljében és tekintélye birtokában volt. Ez az állapot lányai számára egyre inkább pozitív értéktartalommal telítődött, amely végül is megváltoztatta a lányok viszonyát értékeihez, azaz a lányok preferenciája megváltozott a "hatalom", "tekintély" értékekhez. Így D belátását mint D preferenciaváltozását interpretálhatjuk $I_F/p/$ tekintetében. A modellben kifejezve: $D \in A_1 \quad \sim s/D/$

$$\underline{D \in A'_1 \quad s/D/}$$

s: q/FD/p// -nak megfelelő preferenciaállapot

Ha hiányzik a q/FD/p// egység a szintaktikai modellből /mivel D azonos F-fel/, akkor a mű szövegvilágában - például N_5 -ben - a következőképpen történik a preferenciaváltozás. A_1 -ben Sebestyén /D/ nem preferálja Feri /F/ karrierre való törekvését. Sebestyén preferenciája nem is változik meg a mű során, viszont a D figura szövegvilágbeli interpretációja igen. Ugyanis Feri hasztalan próbálja meggyőzni Sebestyént, az öreg hajthatatlan. Így a sikertelen q/FD/p// hatására A_1 -ben F magához ragadja a konfliktus eldöntésének

jogát, D-vé "lép elő". Ebben az esetben D preferenciaváltozása D szereplő-cseréjével jár együtt. Nyilvánvaló, hogy a $\sim s/D/ \rightarrow s/D/$ változásnak alapvető fontossága van a modellstruktúra szempontjából, ugyanis D preferenciaváltozása előfeltétele $r/D/-$ nek, ami viszont az A_2 állapotot hozza létre. Ennek megfelelően: $s/D/ \rightarrow q/FD/p//$ után következik, de megelőzi $r/D/-t$.

3.6. A szintaktikai szint lineárisan harmadik kategóriáját, a döntést nem tekintjük szemantikailag fontosnak.

4. A pragmatikai szint

4.1. A pragmatikai komponens a jel és a jel használóinak relációját, azaz a mű egyes elemei és a befogadó közösség /az olvasók/ viszonyát fejezi ki. Ez a közösség történetileg és társadalmilag változó, így konvenciórendszere is e két tényező függvénye. A mű üzenete - mivel a pragmatikai szinten jön létre - egy adott konvenciórendszer alapján konstruálódik, így a befogadás történelmi ideje és szociológiai tere határozza meg. Ezért nyilvánvalóan nem létezik az irodalmi műnek egy abszolút és lezárt értelmezése, nincs egy örök, időtlen üzenete. A tudományosan elemző is egy adott konvenciórendszer alapján interpretál, így a műnek egy lehetséges jelentését állítja elő. Mi sem tekintjük elemzésünket kizárólagos megoldásnak, csupán egy adott rendszeren belül tartjuk érvényesnek megállapításainkat. Törekedünk az interszubjektivitásra, így a pragmatikai interpretációnál mindig közöljük annak a konvenciórendszernek az adott problémában releváns feltételeit, amely alapján értelmezünk. E feltételeket Q_1, Q_2, Q_3, Q_4 szimbólumokkal jelöljük.

4.2. Feloldjuk a szemantikai szinten megállapított legitím tematikus jegyet. Az A_1 állapotban keletkezett intenciók legitimitását az A_1 állapotot időben megelőző A_0 állapot kontextusában vizsgáltuk, így A_0 a szövegvilágban múltként értelmezendő.

Q_1 : Mindazokat a tényállásokat, amelyek az emberiség fejlődésének egy meghatározott állapothoz viszonyított korábbi állapotát jellemzik, hagyomány értékjeggyel lát-

juk el. Ezt a korábbi állapotot történelmi múltnak nevezzük.

- Q₂: Mindazokat a tényállásokat, amelyek az emberiség fejlődésének egy meghatározott állapothoz viszonyított későbbi állapotát jellemzik, haladás értékjeggyel látjuk el.
- Q₃: Az irodalmi művekben a csupasz kronológiai múltat akkor tekintjük történelmi múltnak, ha a szembeállított állapotok a történelmi változást kifejező bináris oppozícióval jellemezhetők.

N₁-ben Horváthné a több évszázados paraszti szokásoknak megfelelően egyedül az elsőszülött fiúnak szánja örökségül a házat. Varga Péter e paraszti szokásrendszer ellenében akarja érvényesíteni érdekeit. Bár Varga Péter maga éppúgy a paraszti, feudális kódex szerint él, mint Horváthné, említett szándéka mégis e kódex tételeivel ellentmondó, hisz az elsőszülött fiú jogát akarja elvitatni, ami már a parasztin túlmutató polgári szokásrendszerre jellemző vonás. A történelmi változást kifejező bináris oppozíció: /paraszti, polgári/. Ezzel kielégítettük a Q₃ feltételt. Az A₁ állapottal szembeállított A₀ állapot a mű lehetséges világában történelmi múltként értelmezendő. Így a szövegvilág múltjában /A₀/ legitim tematikus jeggyel ellátott intenciókat a hagyomány, az illegitim tematikus jeggyel ellátottakat pedig a haladás pragmatikai értékjeggyel látjuk el a lehetséges világban.

Ezeket az értékjegyeket az egyes szereplők világain belül, preferenciáik segítségével határoztuk meg. A pragmatikai elemzés megkívánja, hogy a fenti értékeket a mű teljes kontextusában, a szövegvilág egészében minősítsük.

4.3. N₁-ben a konfliktusban győztes értéket célszerű elsőként megvizsgálunk. Németh László novelláinak sajátossága, hogy a művek implicit lehetséges világában az értékek minősítése ekvivalens az értékeket hordozó szereplők minősítésével. Ezért a hagyomány érték képviselőjének; Horváthnének lehetséges világbeli értékstátuszát kell kibontanunk. Horváthné a családra mint alapvető értékre hi-

vatkozva próbálja jogossá, indokolttá tenni győzelmét. Viszont győzelme megszerzése során, a "cél" elérése érdekében a család nem eszmei, hanem valós megjelenését, lányait tagadja meg. Így az általa hirdetett "család" értéket egyéni érdekei szolgálatába állítja, mintegy "leértékeli".

Q₄: Mindazokat a tényállásokat vagy tényállások együttesét /magatartásmód, cselekvéssor stb./, amelyekben egyéni érdek/ek/ érvényesül/nek/ vagy kíván/nak/ érvényesülni pozitív érték/ek/ rovására, erkölcstelen /-morális/ pragmatikai értékjeggyel látjuk el.

A "család" eszméjét pozitív értéknek tekintjük. Ugyanis az általunk elfogadott konvenciórendszer alapján az /egyéni-közösségi/ oppozícióból a /közösségi/ minősül pozitívnak, a "család" eszméje pedig a mű lehetséges világában a /közösségi/ jeggyel rendelkezik. Horváthné egyéni érdekeit a "család" eszméjének rovására érvényesíti. A Horváthné által képviselt hagyomány érték a mű lehetséges világában értékét veszti, /-morális/ pragmatikai értékjeggyel látjuk el. Egy újabb értelmezési lehetőség "a jó elbukott a rosszal folytatott küzdelemben." Tekintsük a haladás értéket pozitívnak, amely az erkölcsileg elfogadhatatlan hagyománnyal szemben maradt alul? Hogy választ adhassunk erre, meg kell vizsgálnunk a haladás érték hordozóját, Varga Pétert. Az örökség megszerzésének szándékát Varga is a család érdekeivel, gyermekei jövőjével "álcázza". Azonban Varga preferált értéke a pénz. Célja megvalósítása érdekében nincs tekintettel feleségére, eszköznek tekinti egyéni törekvései megvalósításában. Pozitív értéket /család/ semmisít meg egyéni érdekei érvényesítése során, így /-morális/ pragmatikai értékjeggyel rendelkezik.

A pragmatikai elemzés eredménye: mindkét szembenálló érték /-morális/ pragmatikai értékjeggyel rendelkezik. A történetben akár a hagyomány, akár a haladás győz, mindkettő elveszti értékességét, erkölcscileg semmisül meg.

4.4. A mű üzenetét egy olyan absztrakciós szinten fogalmazzuk meg, amely egyrészt a fenti elemzés közvetlen

eredménye, másrészt a többi novella /N₂₋₅/ ezen a szinten már egyezést mutat N₁-gyel.

A modellben kifejezve:

Bármely cselekvés, tett értékét nem a hagyományhoz, vagy a haladáshoz való kapcsolódása adja meg, hanem erkölcsös vagy erkölcstelen volta.

5. Hipotetikus megjegyzések

Dolgozatunk 2.3.4. egységeiben tett megállapításainkat igyekeztünk oly módon kifejteni, hogy az interszubjektív ellenőrzés lehetősége adott legyen. A felvázolt rendszeren belül érvényesnek tartjuk eredményeinket. Mivel egyrészt ezek az eredmények a felhasznált apparátushoz mérten sokak számára kevésnek bizonyulhatnak, másrészt úgy véljük, hogy érdemes továbbgondolni, felvázolunk néhány vizsgálódási területet, ahol relevanciával rendelkezhetnek. Megállapításainkat hipotetikus jelleggel fogalmazzuk meg, nem teremtve újabb interszubjektív rendszereket, csupán körvonala-zuk őket.

5.1. Dolgozatunkban a konfliktusra épülő narratív struk-túratípus egy sajátos formáját irtuk le.

A konfliktus két szereplő között zajlott le a szöveg-világban, amelyet a mű lehetséges világában absztrakt szinten sajátos értékkonfliktusként interpretáltunk. Az ér-tékkonfliktusnak ez a típusa kifejezhető más szövegvilág-beli interpretációkkal is:

- /i/ egy szereplő világán belüli konfliktus
- /ii/ egy szereplő és egy szereplőcsoport közti konfliktus
- /iii/ két szereplőcsoport közti konfliktus
- /iv/ illetve egy értéket több szereplő vagy szereplő-csoport fejezhet ki.

A konfliktust az általunk leírt típusban egy szereplő dönti el. A szereplő döntését preferenciaváltása előzi meg. Más lehetséges megoldások:

- /i/ egy közösség preferenciaváltása, mint előzmény
- /ii/ a konfliktust /-ember/ jeggyel rendelkező tár-gyak is eldönthetik, pl. "természeti erő" - eb-ben az esetben preferenciaváltásról beszélni ér-telmetlen

A felsorolt alternatívák jelzik, hogy rendszerbe foglalásuk, illetve újabb variációk felvétele egy részletes konfliktuselmélet kidolgozását előlegezheti meg.

5.2. Interpretációnk és modellkészítésünk során két érték harcát kaptuk, amelyből az egyik győztesen került ki. A pragmatikai szinten mindkettő negatív értékjeggyel /-morális/ rendelkezik. Modellünk az értékrelációk tekintetében is egy sajátos típus: két negatív érték küzdelmében az egyik győz. A konfliktuselmélet keretei között maradván más lehetséges alternatívák:

- /i/ egy pozitív és egy negatív érték konfliktusa a negatív érték javára dől el
- /ii/ egy pozitív és egy negatív érték konfliktusa a pozitív érték javára dől el
- /iii/ két pozitív érték konfliktusa az egyik javára dől el
- /iv/ nyilvánvalóan az általunk leírt konfliktustípusnak kettőnél több érték konfliktusára való kitérítése esetén bonyolultabb értékrelációkkal találkozhatunk

Ezek az alternatívák is - szisztematikus kifejtésük esetén - egy értékrelációkra alapozott elméleti megközelítést, műfaji csoportosítást tesznek lehetővé.

5.3. Az 5.1., 5.2. pontokban említett problémák elméleti megoldása alapját képezheti a kidolgozandó kategóriák irodalomtörténeti feldolgozásának, akár világirodalmi, akár szűkebb vetületben. Megkíséreljük néhány feltételezés segítségével a Németh László-i életműbe ágyazni eredményeinket. Ezeket a novellákat az életmű szépirodalmi kiindulópontjának tekintjük.

A konfliktuselméletet felhasználva úgy véljük, eredményes vizsgálódásokat lehetne folytatni Németh László műkonstrukciós elveinek felderítésében, különös tekintettel drámáira, főként az ún. "görög" drámatípusra. Lehetőségét látjuk alapvető konstrukciós egyezések megállapításának, illetve erre építve műfajmegkülönböztető jegyek /dráma - novella/ feltárásának is.

Mint máshol megfogalmazódott /GREZSA 1979/, a Németh László-i gondolkodás súlypontja 1947 táján helyeződött át az etikára s az író haláláig központi kategóriája maradt az életműnek. E novellák, amelyek 1922-23-ban illetve 1926-ban keletkeztek, már magukban hordják egy etikai meghatározottságú gondolkodás lehetőségét. A haladás és a hagyomány értékek küzdelme másodlagosnak minősül az erkölcsi megítélés, az etikusság tekintetében. E novellák azonban nem moralizáló, erkölcsi kérdések explicit módon csupán két novellában N_3 , N_4 / jelennek meg. Mindegyik novella a paraszti életmód, szokás és értékrend fennmaradásának kérdéseivel foglalkozik, a paraszti lét átformálódását, a magyar falu hagyományos rendjének hanyatlását jelzik. A polgári értékrendnek a paraszti világba való betörését regisztrálják. E változás bemutatása absztrakt és lényegibb szinten erkölcsi kérdéssé transzponálódik. Egy hasonló jellegű vizsgálat, illetve vizsgálatok sora az etika kategóriának különféle megjelenési formáit rögzíthetnék az életműben. s hozzájárulhatnának a Németh László-i gondolkodás részletes feltérképezéséhez.

Függelék

Összefoglalkásként közöljük a modell szimbolikus leírását. Miután dolgozatunk keretei között nincs mód az egyes novellák részletes elemzésére, így az interszubjektív ellenőrzés lehetőségét a szimbólumok novellánkénti feloldásával teremthetjük meg.

Szintaktikai szint

$a/G/ \in A_1$

$I_F/p/$ és $I_E/\sim p/$ és $b/F/$

$q/FD/p//$ /ii/ FAK! /iii/ FAK!

$r/D/$

$\sim a/G/ \in A_2$

M /i/ FAK!

H /iii/ FAK!

S /iii/ FAK!

Szemantikai szint

$\sim s/D/ \in A_1$

$/\sim/I_F//$ és $/\sim/I_E//$

$s/D/ \in A_1$ /ii/ FAK!

V_F = F preferált értéke

V_E = E preferált értéke

Pragmatikai szint

a /-morális/ minősítéshez szükséges:

Z_F = F egyéni érdeke

X_F = az F által nem preferált pozitív érték

Z_E = E egyéni érdeke

X_E = az E által nem preferált pozitív érték

A hajójegy /N₂/

G = Oroszné; a = az Oroszné által örökölt föld birtoklása;
F = Hamar; E = Oroszné; $I_F/p/$ = Hamar azt akarja, hogy a föld az ő birtokában legyen; $I_E/\sim p/$ = Oroszné a földet meg akarja tartani; q = gazdasági ismereteivel manipulál; r = megköti a kontraktust; D = Oroszné; s = elutasítja a "föld" értéket; b = tudás; V_F = föld; V_E = pénz; Z_F = földszerzés; X_F = tudás; Z_E = pénzszerzés; X_E = gyermek.

A pajta előtt /N₃/

G = Jókuti; a = nem tartozik a családhoz; F = Jókutiné;
E = Jókuti; $I_F/p/$ = Jókutiné azt akarja, hogy Jókuti menjen be a házba; $I_E/\sim p/$ = Jókuti nem akar bemenni a házba;

H = Ilonka egy szál ingben áll az udvaron; S = Ilonka;
r = bemegy a házba; D = Jókuti; s = preferálja a család
értéket; b = lánya Jókutinak; V_F = a férj mint tárgy;
 V_E = a szerető mint tárgy; Z_E = örömszerzés; X_E = család.
F a /-morális/ értékjegyet az általa preferált pusztai er-
kölc elfogadhatatlansága miatt kapja. A pusztai erkölcs
a Q_4 képviselte értékrend szempontjából minősül /-morális/-
nak.

A kurátor ítélkezik /N₄/

G = Borbát lelkész; a = gyakorolja hivatását; F = Kurátor;
E = Savanyu; M = Borbát lelkész; $I_F/p/$ = Kurátor azt akar-
ja, hogy ne gyöngüljön hatalmi pozíciója; $I_E/\sim p/$ = Savanyu
azt akarja, hogy gyöngüljön Kurátor hatalmi pozíciója;
r = lelöki Borbát lelkészt a templom lépcsőjéről; D = Kurá-
tor; V_F = hatalom, tekintély; Z_F = a hatalmi pozíció megtar-
tása; X_F = erkölcsösség; Z_E = a hatalmi pozíció megszerzé-
se; X_E = erkölcsösség.

A kalap /N₅/

G = Mari; a = jó viszonyban van családjával; F = Feri; E =
Sebestyén; $I_F/p/$ = Feri azt akarja, hogy Mari kalapban
menjen az esküvőre; D = Sebestyén; Feri; V_F = pénz, karrier;
 V_E = hatalom, tekintély; Z_F = karrier; X_F = a személyiség
tisztelte; Z_E = a tekintély megtartása; X_E = a személyiség
tisztelte; $I_E/\sim p/$ = Sebestyén azt akarja, hogy Mari kalap
nélkül menjen az esküvőre.

Irodalom

Bernáth Árpád /1978/ Narratív szövegek irodalmi magyarázata
In: Szegedi Bölcsész-műhely /ed. Róna-Tas And-
rás/ 141-154. p.

Bonyhai Gábor /1980/ Az irodalomelmélet logikai-szemantikai
vonatkozásai. In: Literatura 1980/2. 173-179. p.

- Castañeda, Hector-Neri /1975/ *Thinking and Doing*, Dordrecht - Holland /Boston-USA Különösen: 131-178. p./
- Csúri Károly /1978/ *Ismétlés, narrativika, interpretáció*
In: *Szegedi Bölcsészmuhely* 155-181. p.
- Dolezel, Lubomir /1980a/ *Truth and Authenticity in Narrative*
In: *Poetics Today* 1980/3.
- Dolezel, Lubomir /1980b/ *Narrative semantics and motif theory*
In: *Studia Poetica* 2. /ed. Csúri K./ 32-43. p.
- Frege, Gottlob /1980/ 1891-1892/ *Logika, szemantika, matematika* 135-190. p.
- Heller Ágnes /1972/ *Elmélet és gyakorlat az emberi szükségletek szempontjából.* In: *Új Írás* 1972/4. 100-107. p.
- Hendricks, William O. /1975/ *Methodology of Narrative Structural Analysis.* In: *Semiotica* VII. 1973/2. 163-185. p.
- Jakobson, Roman /1972/ *Hang-Jel-Vers*, Budapest
- Greza Ferenc /1979/ *Németh László vásárhelyi korszaka*, Budapest
- Kanyó Zoltán /1979/ *Megjegyzések az irodalmi elbeszélés szövegkezdetének kérdéséhez.* In: *Szemiotika és művészet* /ed. J.J. Barabas/ 166-180. p.
- Irodalom és társadalmi érték. Bevezetés...* /MTA Irod. Tud. Int. Értéktud. Kutatócsoport. In: *Literatura* 1979/4. 421-453. p.
- Lieb, Hans-Heinrich /1980/ *Questions of Reference in Written Narratives* /kézirat/
- Morris, C.W. /1975/ /1938/ *A jelelmélet megalapozása.* In: *A jel tudománya* /ed. Horányi-Szépe/ 43-92. p.
- Markiewicz, Henryk /1968/ /1966/ *Az irodalomtudomány fő kérdései*, Budapest
- Németh László /1962/ *Változatok egy témára*, Budapest
- Németh László /1974/ *Negyven év*, Budapest
- Németh László /1977/ *Homályból - homályba*, I-II. kötet. Budapest
- Propp, V. J. /1975/ /1928/ *A mese morfológiája*, Budapest
- Russel, Bertrand /1946/ *Human Knowledge* 100-110. p.
- Wittgenstein, Ludwig /1963/ /1921/ *Logikai - filozófiai értekezés*, Budapest
- Wittgenstein, Ludwig /1951/ *Philosophical investigations*, Oxford 1-18. p.